

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΑΙ

William Miller *The Latins in the Levant. A history of frankish Greece (1204 - 1566). With Maps. London. John Murray, Albemarle Street. 1908.*
Εἰς 8ον.

Ὁ κ. Miller εἶνε γνωστότατος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκ τῶν κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη ἀνά τὰς ἑλληνικὰς χώρας ἀποδημιῶν, ὧν καρπὸς ὑπῆρξαν αἱ πρότεραι αὐτοῦ συγγραφαὶ *The Balkans, Travels and politics in the near East, Greek life in town and country.* Ἡ δὲ αἱ συγγραφαὶ αὗται ἀπέδειξαν οὐ μόνον τὴν ἐν τῇ ἱξιστασί τῶν πολιτικῶν ζητημάτων εὐθυκρίσιαν τοῦ συγγραφέως, ἀγαγοῦσαν αὐτὸν εἰς ὀρθὴν ἐκτίμησιν τοῦ χαρακτήρος καὶ τῶν δικαίων τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, ἀλλὰ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον, μεθ' οὗ, περιερχόμενος τὴν Ἑλλάδα, ἤξιωσε προσοχῆς πλὴν τοῦ ἐνεστώτος καὶ τοῦ μέλλοντος τὸ ἱστορικὸν αὐτῆς παρελθόν. Ἡ δὲ περίοδος ἣ εἴπερ τις καὶ ἄλλη ἀπασχολήσασα τὸν φιλέλληνα ἐρευνητὴν ὑπῆρξεν ἡ τῆς φραγκοκρατίας καθ' ὅλου λαμβανομένης. Εἰς τὴν περίοδον ταύτην ἀναφέρονται διάφοροι μέχρι τοῦδε αὐτοῦ μονογραφαί, οἵαι πρὸς τοῖς ἄλλοις αἱ ἐπ' ἰσχύων ἐν τῇ *Byzantinische Zeitschrift*, τῷ *Journal of Hellenic Studies* καὶ ἐν ἄλλοις περιοδικοῖς ἐκδοθεῖσαι περὶ δύο ἐπιστολῶν τοῦ δουκὸς τῶν Κυκλάδων Ἰωάννου Δ', περὶ Μονεμβασίας, περὶ Καταλωνίων ἐν Ἀθήναις. Γνωστὸν δ' εἶνε ἐκ τοῦ Νέου Ἑλληνομνήμονος Τόμ. Γ' σ. 499 κ. ε. καὶ Ε' σ. 496 τὸ περὶ Γερακίου καὶ τῶν ἐν Ῥώμῃ εἰκόνων τοῦ Ἀνδρίου Παλαιολόγου καὶ τῆς ἀδελφῆς αὐτοῦ Σοφίας ἐπιδειχθῆν ὑπ' αὐτοῦ ἐνδιαφέρον.

Ἡ δὲ σήμερον ἀναγγελλομένη συγγραφή τοῦ κ. Miller εἶνε καρπὸς τῶν μακρῶν αὐτοῦ περὶ τῆς λατινοκρατίας μελετῶν. Καὶ εἶχον μὲν πρὸ αὐτοῦ ἀσχοληθῆ περὶ τὴν ἱστορίαν τῶν Φράγκων ἐν Ἑλλάδι ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει πλὴν ἄλλων ὁ Ducange, ὁ Buchon, ὁ Finlay, ὁ Hopf, ὁ Mas Latrie, ὁ Rubió y Lluch, ὁ Schlumberger, ἡ κ. Ἄρτεμις de Guldencrone, ὁ Gregorovius, ὁ Gerland. Προὔπηρ-

χον δὲ καὶ μονογραφικαὶ ἱρευναὶ Ἑλλήνων ἱρευνητῶν, μάλιστα δὲ τοῦ Μουστοξόδου, τοῦ Λούντζη, τοῦ Χιώτη, τοῦ Σάθα καὶ τοῦ Ῥωμανοῦ· προσεπῆλθε δ' ἐπ' ἐσχάτων καὶ ἡ βραχὺν χρόνον προηγηθεῖσα τῆς ἐκδόσεως τοῦ προκειμένου βιβλίου δίτομος συγγραφή τοῦ πρώην μὲν ἐν Στοκχόλμῃ, νῦν δ' ἐν Ῥώμῃ πρέσβειος τῆς Ἀγγλίας κ. Rodd ἡ ἐπιγραφομένη *The Princes of Achaia and the Chronicles of Morea*. Ἀλλὰ τοῦτο μὲν οὐδεμίαν τῶν προτέρων ἐκείνων συγγραφῶν περιλαμβάνει τὸ ὅλον τῆς λατινοκρατίας ἐν τῇ εὐρύτητι ἣν ἔδωκεν εἰς αὐτὴν ὁ κ. Miller, τοῦτο δ' ἀπὸ τῆς ἐκδόσεως αὐτῶν εἶχεν ἐν τῷ μεταξὺ διὰ διαφορῶν ἱρευνῶν καὶ εὐρημάτων προχωρήσει ἡ μελέτη ἐπὶ τοσοῦτον, ὥστε παρίστατο ἀνάγκη νέας ἐκθέσεως τῶν τυχῶν τῶν ἑλληνικῶν χωρῶν κατὰ τοὺς χρόνους καθ' οὓς ἰδέσποσαν αὐτῶν Φράγκοι. Καὶ ἄλλος δὲ λόγος ἐπέβαλλε τὴν σύνταξιν νέας συγγραφῆς, ἡ ἀνάγκη σαφιστέρας ἐκθέσεως τῶν γενομένων. Ἴδου δὲ τίνα ὀρθὰ περὶ τούτου λέγει ὁ κ. Miller ἐν τῷ Προλόγῳ· «Ὁ ἱστορικὸς τῆς φραγκοκρατουμένης Ἑλλάδος εὐρίσκεται εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τοῦ ἔργου πρὸ τοῦ προβλήματος νὰ ἐκθέσῃ τὴν διήγησιν αὐτοῦ κατὰ τὸν ὡς ἔνεστιν ἐναργέστατον τρόπον. Δύναται νὰ γράψῃ τὴν ἱστορίαν ἐκάστης μικρᾶς πολιτείας χωριστὰ, καθ' ἃ ἔπραξεν ὁ Finlay, τοῦθ' ὅπερ οὐ μόνον ἐπιφέρει ἐπαναλήψεις, ἀλλὰ καὶ παρακωλύει τὸν ἀναγνώστην. νὰποκομίσῃ καθολικὴν ἔννοιαν τῆς χώρας, ἡ δύναται νὰ συνδυάσῃ τὰς χωριστὰς διηγήσεις εἰς μίαν, καθ' ἃ ἔπραξεν ὁ Hopf, τοῦθ' ὅπερ σύστημ' ἄγει ἀναποφεύκτως εἰς σύγχυσιν. Ἐγὼ δ' ἀπεδέχθην μέσσην τινὰ ὁδόν. Καὶ τὰ μὲν τρία κράτη τοῦ Μορέως καὶ τῆς ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος, ἧτοι ἡ ἡγεμονία τῆς Ἀχαΐας, τὸ δουκάτον τῶν Ἀθηνῶν καὶ τὸ δεσποτάτον τῆς Ἠπείρου, ἦσαν τοσοῦτον συναφῆ πρὸς ἀλληλα, ὥστε νὰποτελέσωσιν εὐλόγως ὅλον ὁμογενές, μετ' αὐτῶν δὲ συνάπτονται, ὡς εἰκός, ἡ νησιωτικὴ κομιτεία τῆς Κεφαλληνίας καὶ ἡ νῆσος Εὐβοία. Τὸ δὲ δουκάτον τοῦ Αἰγαίου καὶ ἡ βενετικὴ ἀποικία τῆς Κερκύρας ἐξ ἑτέρου ἀποτελοῦσι χωριστὰ τμήματα, ἐπειδὴ ἡ ἐξελίξις αὐτῶν διέφερε τὰ μέγιστα ἀπὸ τῆς τῶν ἄλλων πολιτειῶν. Διὸ ἐπραγματεύθην τὰ κατ' αὐτὰς χωριστὰ. Τὴν δὲ Κρήτην παρέλιπον διὰ δύο λόγους, πρῶτον μὲν διότι δὲν ἀποτελεῖ ἀκόμη μέρος τοῦ βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ἐν ᾧ κατὰ σύμπτωσιν ἡ φραγκικὴ Ἑλλάς ἰδαφικῶς συμπίπτει σχεδὸν ἀκριβῶς πρὸς τὴν νῦν Ἑλλάδα, δεύτερον

δὲ καὶ κυριώτερον, διότι ἡ ἱστορία τῆς βενετικῆς Κρήτης δὲν δύναται νὰ γραφῆ πρὸ τῆς ἐκδόσεως τῶν ὀγδοήκοντα ἐπτὰ τόμων τῶν ἐν Βενετία ἀρχείων τοῦ δουκὸς τῆς Κρήτης (Duca di Candia)». Ὁ αὐτὸς δὲ λόγος τῆς μὴ συμπεριλήψεως τό γε νῦν ἔχον εἰς τὸ βασιλεῖον τῆς Ἑλλάδος ἰσχύει καὶ ὡς δικαιολογία περὶ τῆς Ῥόδου, τῆς Χίου καὶ τῆς Κύπρου, ὧν ἡ ἱστορία ὁμοίως δὲν συμπεριλαμβάνεται ἐν τῇ συγγραφῇ τοῦ κ. Miller.

Δὲν περιωρίσθη δ' ὁ συγγραφεὺς μόνον εἰς νέαν κατὰ τὸ ὑπ' αὐτοῦ διαγραφὴν σχῆμα διάταξιν τῆς ὕλης, οὐδὲ ἤρκισθη εἰς τὸ νὰ παράσχη ὑπὸ νέαν μορφήν τὰ ἤδη γνωστὰ, ἀλλὰ διὰ τὰς πλείστας τῶν χωρῶν ἀνεθεώρησε κριτικῶς καὶ ἱστορικῶς τὸ ὑπάρχον ὕλικόν, προέβη δ' εἰς νέας ἐρεύνας ἀρχειακάς, ἐξ ὧν οὐ μικρὰ προήλθε πολλαχοῦ συμπλήρωσις τῶν τέως γνωστών. Ἀλλὰ τοῦθ' ὅπερ μάλιστα ἐπεζητήσασκε καὶ κατὰ μέγα μέρος ἐπέτυχεν ὁ κ. Miller ὑπῆρξεν ἡ παράστασις τῶν τυχῶν αὐτῶν τῶν λατινοκρατουμένων χωρῶν καὶ οὐχὶ μόνον τῶν περιπετειῶν τῶν δυναστικῶν οἰκῶν τῶν ἀρξάντων ἐν αὐταῖς. Ὡς πρὸς τοῦτο δὲ μάλιστα διαφέρει νεωτερίζων ἀπὸ τῶν πλείστων αὐτοῦ προδρόμων, οἵτινες εἶχον ἀποβλέψει μᾶλλον εἰς τοὺς δεσπόζοντας ἢ εἰς τοὺς δεσποζομένους. Καὶ εἶνε μὲν ἀληθές, ὅτι τοῦτο ἦτό πως εὐκολώτερον καὶ εἰς τοῦτο ἦγεν ἐν μέρει αὐτὴ ἡ φύσις τῶν πηγῶν. Ἀλλ' ὁ κ. Miller κατώρθωσε νὰ περισυναγάγῃ καὶ τὰ ὀλίγα ἐκεῖνα στοιχεῖα, ἅτινα ἠδύναντο νὰ διαφωτίσωσιν ἡμᾶς περὶ τῶν κυριαρχουμένων Ἑλλήνων καὶ τῶν χωρῶν ἐφ' ἃς εἶχεν ἐπεκταθῆ ἡ ξένη λατινικὴ ἀρχή, καὶ παρηκολούθησε μετὰ στοργῆς τὰς διαφορὰς φάσεις τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως, θρησκείας, γλώσσης καὶ λογοτεχνίας ὑπὸ τοὺς ἀλλογενεῖς δυνάστας. Τοῦτο δὲ προσθέτει εἰς τὴν συγγραφὴν αὐτοῦ οὐ μικρὸν ἐνδιαφέρον, ἐνιαχοῦ δὲ καὶ γοητείαν. Μεγάλως δ' ἐβοήθησε τὸν συγγραφεὰ εἰς τοῦτο ἡ αὐτοψία τῶν ἐλληνικῶν χωρῶν, ἣν ἀπεκόμισεν ἐξ ἐπανειλημμένων αὐτῶν ἐπισκέψεων, καὶ ἡ τελεία γνώσις τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσης, ἣν χειρίζεται καὶ λαλῶν καὶ γράφων μετὰ πλείστης ὄσης εὐκολίας. Ἀλλὰ καὶ τῆς νέας ἐλληνικῆς ἐπιστημονικῆς κινήσεως εἶνε γνώστης εἴπερ τις καὶ ἄλλος. Διὸ ἐν τῇ πλουσιωτάτῃ βιβλιογραφίᾳ τῶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων, ἅτινα ἔλαβεν ὑπ' ὄψιν κατὰ τὴν συγγραφὴν τοῦ ἱστορικοῦ αὐτοῦ ἔργου (σ. 655 - 663) καταλέγεται καὶ μέγα πλῆθος νέων ἐλληνικῶν

περιοδικῶν συγγραμμάτων, βιβλίων καὶ μονογραφιῶν, ἃς συνεβουλεύθη. Εὐρυτάτην δ' ἐποίησατο χρῆσιν τῶν τε ποικίλων ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνημονι κειμένων καὶ μελετημάτων, ὅσ' ἀναφέρονται εἰς τοὺς χρόνους οὓς ἐξιστορεῖ, καὶ τῶν ἐμῶν συμπληρώσεων καὶ ἱκανορθώσεων ἐν τῇ μεταφράσει τῆς περὶ τῶν μεσαιωνικῶν Ἀθηνῶν συγγραφῆς τοῦ Γρηγοροβίου ὡς καὶ τοῦ τρίτου τόμου, ὃν προσέθηκα εἰς αὐτήν, ἐκδούς τὸ πρῶτον διάφορα τέως ἀνέκδοτα ἔγγραφα καὶ ἄλλας πηγὰς περὶ τῶν Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Εἰς δὲ τὰ ἑλληνικὰ βιβλία ἅτιν' ἀναγράφει ἔπρεπε νὰ προστεθῶσι πλὴν ἄλλων τινῶν τὰ ἐμὰ Κερκυραϊκὰ ἀνέκδοτα, ἐν οἷς ἡ πραγματεία περὶ τοῦ τιμαρίου τῶν Ἀτσιγγάνων, περὶ οὗ ἴδε τῆς προκειμένης συγγραφῆς σ. 539 κ. ἑ., αἱ νομισματικαὶ μονογραφίαι τοῦ ἐμοῦ πατρὸς καὶ ἡ συγγραφή τοῦ Μάρκου Θεοτόκη ἢ ἐπιγραφομένη Ἐπικρίσις ἐπὶ περιόδων τινῶν τοῦ συγγράμματος τοῦ κ. Π. Λάμπρου «Νομίσματα καὶ μετάλλια τῆς Ἰονίου πολιτείας» (Ἐν Κερκύρᾳ 1885). Ἐκ τῆς τελευταίας ταύτης μελέτης ὀδηγούμενος θὰ ἠδύνατο πληρέστερὰ τινα καὶ ὀρθότερα νὰ γράψῃ περὶ τῆς ἐν Κερκύρᾳ γλώσσης, περὶ ἧς ἴδε σ. 543 κ. ἑ. Ἀξιόλογοι δὲ τέλος εἶνε οἱ τε πίνακες τῶν Φράγκων δυναστῶν, οὓς προσέθηκεν ἐν τέλει τοῦ βιβλίου (σ. 651 - 654), καὶ οἱ τέσσαρες χάρται, δι' ὧν ἐκόσμησεν αὐτό, τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὰ ἔτη 1214, 1278, 1388 καὶ 1462.

Τοιαύτη ἡ ἐπιμέλεια, μεθ' ἧς ἐπελήφθη ὁ κ. Miller τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ, συνδυάζων αὐτήν πρὸς ἐπηκριβωμένην καὶ ὀρθὴν κριτικὴν μέθοδον. Διὰ ταῦτα, καίτοι εἶνε μὲν δυνατόν καὶ νῦν νὰ παρατηρηθῶσι τινα ἐν τοῖς καθ' ἕκαστον ἢ νὰ ὑπάρξωσι περὶ τινας λεπτομερείας διαφωναίαι τυχόν ἀντιφωνούντων ἱερευνητῶν, θὰ ἐπέλθωσι δὲ πάντως ἐν τῷ μέλλοντι συμπληρώσεις αὐτοῦ καὶ ἱκανορθώσεις διὰ νεωτέρων ἱερευνητῶν καὶ εὐτυχῶν εὐρημάτων, ἀλλ' οὐχ ἥττον τὸ ἔργον θὰ καταλάβῃ θέσιν ἐπιφανῆ ἐν τῇ ἱστορικῇ βιβλιοθήκῃ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἑλληνισμοῦ καὶ θὰ ζῆσῃ ἐπὶ μακρόν. Ἐφ' ᾧ διαπέμπομεν ἀπὸ μέσης καρδίας τὰ θερμὰ συγχαρητήρια ἡμῶν εἰς τὸν φίλον συγγραφεῖα.

Κανέλλου Σπανού Γραμματικὴ τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης. Παχώμιου Ῥουσάνου Κατὰ χυδαζόντων καὶ αἰρετικῶν καὶ ἄλλα τοῦ αὐτοῦ. Νῦν πρῶτον ἐκδιδόμενα ἐκ κωδίκων τῆς Μαρκιανῆς βιβλιοθήκης ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Ἰωάννου Βασιλικοῦ ἡμερῖου τῆς ἐν Βενετίᾳ ὀρθοδόξου ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐν Τεργέστη. Τύποις τοῦ αὐστριακοῦ Λοῦδ. 1908. Εἰς 8ον σελ. 157.

Λίαν εὐχαριστῶ ἀγγέλλομέν τὴν ἐκδοσιν τοῦ βιβλίου τούτου καὶ τοῦ ἰσομένου, ἐκδοθέντων ἀμφοτέρων ὑπὸ ἡμερῖων τῆς ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἁγίου Γεωργίου. Εἶνε δὲ πράγματι εὐχάριστον νὰ βλέπωμεν Ἕλληνας ἱερωμένους τῶν ἐν τῇ ξένη διατριβόντων ἀσχολουμένους περὶ μελέτας τῆς μεσοχρονίου ἡμῶν ἱστορίας καὶ γλώσσης. Τοῦθ' ὅπερ ἤρχισαν πράττοντες οἱ ἡμερῖοι τῆς Βενετίας δύνανται ἐπιφελεστάτα νὰ πράξωσιν οἱ διαβιούντες καὶ ἐν ἄλλαις πόλεσι τῆς Ἑσπερίας καὶ τοῦ Βορρᾶ, ὅπου ὑπάρχουσιν ἅμα ἑλληνικαὶ ἐκκλησίαι καὶ βιβλιοθήκαι ἔχουσαι κώδικας ἑλληνικούς. Τοιαῦται δὲ εἶνε ἐν μὲν Ἰταλίᾳ πλὴν τῆς Βενετίας ἡ Νεάπολις καὶ ὁ Πάνορμος, ἅτε τῆς μὲν Ῥώμης μὴ ἔχούσης ὀρθοδόξον ἑλληνικὴν ἐκκλησίαν, τῆς δ' ἐν Μισσηνῇ καταστραφείσης ὑπὸ τοῦ τελευταίου σεισμοῦ, ἐν δὲ Γαλλίᾳ ἢ τῶν Παρισίων, ἐν Αὐστρίᾳ ἢ Βιέννῃ, ἢ Πέστη καὶ ἢ Τεργέστη, ἢ τοὺς ἑλληνικούς κώδικας ἴδε ἀναγκασμένους ἐν τῷ Νέῳ Ἑλληνομνήμονι Τόμ. 5' σ. 68 κ. ἐ., ἐν δὲ Γερμανίᾳ τὸ Βερολῖνον, τὸ Μόναχον καὶ ἡ Λειψία, ἐν δὲ Ῥωσίᾳ ἡ Πετρούπολις καὶ ἡ Μόσχα, ἐν δὲ Ῥωμανίᾳ τὸ Βουκουρέστιον καὶ τὸ Ἰάσιον.

Δύο δὲ εἶνε οἱ συγγραφεῖς, ὧν τὰ ἔργα ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τοῦ φιλοτίμου ἐκδότου, ὁ Κανέλλος Σπανός καὶ ὁ Παχώμιος Ῥουσάνος.

Ὁ Κανέλλος Σπανός περὶ τὰ τέλη τοῦ πρώτου ἡμίσεος τοῦ δεκάτου ἐβδόμου αἰῶνος συνέγραψε γραμματικὴν τῆς κοινῆς τῶν Ἑλλήνων γλώσσης, ἣς ἐπιτομὴν ἀπέστειλε τῷ 1749 ἐν Φλωρεντίᾳ εἰς τὸν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ Ἰταλὸν ἑλληνιστὴν Ἀντώνιον Cocchi. Ταύτην δὲ τὴν ἐπιτομὴν ἐξέδωκεν ὁ κ. Βασιλικός ἐκ τοῦ αὐτογράφου κώδικος τοῦ συγγραφῆως, ἀποκειμένου ἐν τῇ Μαρκιανῇ (Cl. X, κῶδ. 27). Ὅρθως δὲ λέγει περὶ αὐτῆς ὁ ἐκδότης· «ἐκδίδω ταύτην διὰ τοῦ τύπου, οὐχὶ ὡς ὑπογραμμὸν τῆς ἐκτοτε πολὺ βελτιωθείσης γραφομένης ἀλλ' ὡς περίεργον ἱστορικὸν μνημεῖον». Πράγματι δ' ἡ βραχεῖα αὐτῆς ἐπιτομῆς, συγκειμένη ἐν ὄλῳ ἐκ δέκα φύλλων ἐν τῷ κώδικι καὶ καταλαμβάνουσα ἐν τῇ ἐκδόσει μετὰ τῆς εἰς τὸν Κόκκιον ἀφιέρωσως ἐπισιτέσσαρας μόνον σελίδας (σ. 21 - 24), οὐ μόνον πρὸς τὸ σημερινόν

ἀξίωμα τῆς ἐπιστήμης οὐδαμῶς ἀνταποκρίνεται, ἀλλὰ καὶ εἶνε ὑπὸ πᾶσαν ἐποψίν ὑποδεστέρα τῆς γραμματικῆς τοῦ Νικολάου Σοφianoῦ, ἣν, γραφείσαν κατὰ τὸ πρῶτον ἡμισυ τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος καὶ σωζομένην ἐν τῷ Παρισιακῷ κώδικι 2592, ἐξ αὐτοῦ ἐξέδωκεν ὁ Αἰμίλιος Legrand τὸ μὲν πρῶτον τῷ 1870, τὸ δὲ δεύτερον τῷ 1874, καὶ ἄλλων ἐκ τῶν ὑπὸ τούτου καταλεγομένων ἐν τῇ εἰσαγωγῇ τῆς δευτέρας ταύτης ἐκδόσεως.

Πολὺ δ' εὐλογώτερον ἐστρέψε τὸν νοῦν ὁ ἐκδότης εἰς τὰ ἔργα τοῦ Παχωμίου Ρουσάνου. Ὡς γνωστὸν, πρῶτοι ἀξιῶσαντες προσοχῆς τὸν Ζακύνθιον τούτον μοναχὸν τοῦ δεκάτου ἔκτου αἰῶνος εἶνε ὁ Μουστοξύδης ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι καὶ ὁ Φιλητᾶς ἐν ἰδίᾳ ἐπιστολιμαίᾳ διατριβῇ, ἐκδοθείσῃ ἐν Κερκύρᾳ τῷ 1847, μετ' αὐτοῦς δὲ ὁ κ. Σάθας ἐν τῇ Νεοελληνικῇ φιλολογίᾳ. Εἶτα δ' ἐξέδωκα καγὼ ἐκ νέου ἐπηνωρθωμένην ἐκ τοῦ Νανιανοῦ κώδικος 125 (Cl. II cod. 103) τὴν τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδου ἐκδοθείσαν ἐπιστολὴν τοῦ Ρουσάνου πρὸς τοὺς ἐν Βενετίᾳ χαλκογραφεῖς (Νέος Ἑλληνομνήμων Τόμ. Β' σ. 346 κ. ἑ.) καὶ τὸν Βίον Βησσαρίωνος τοῦ Λαρίσης (ἐνθ' ἄν. Τόμ. 5' σ. 292 κ. ἑ.). Ἐπίστησα δὲ καὶ τὴν προσοχὴν τῶν λογίων εἰς τὴν σημασίαν, ἣν ἔχει ὁ Ρουσάνος ὡς κριτικὸς καὶ ὡς πρῶτος θεῖς τὰ θεμέλια τῆς συγκριτικῆς ἐξετάσεως τῶν κατὰ τόπους ἑλληνικῶν διαλέκτων (ἐνθ' ἄν. σ. 349 κ. ἑ.).

Τῶν ἐν τῷ Μαρκιανῷ κώδικι συγγραφῶν τοῦ Ρουσάνου ὁ κ. Βασιλικὸς ἐξέδωκε α') τὸ Περὶ τῆς ἐκ τῶν Γραφῶν ὠφελείας· β') τὸ Περὶ Καρτανιτῶν αἰρετικῶν· γ') τὸ Περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἰρέσεως· δ') τὴν συγγραφὴν Αἰ τοῦ καταράτου Καρτάνου αἰρέσεις κτλ. ε') τὴν ἐπιστολὴν Πρὸς τοὺς ἐν Βενετίᾳ χαλκογραφεῖς· ς') τὴν Προθεωρίαν εἰς τὴν Γραμματικὴν· ζ') τὸ Κανόνιον τῶν ῥημάτων· η') τὴν Ἑρμηνεῖαν σύντομον εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς μουσικὴν. Τούτων δὲ τὸ πρῶτον νῦν ἐκδίδονται μέρος τοῦ ὑπ' ἀρ. α', τὸ δ', τὸ ς' καὶ τὸ ζ', τὰ δὲ λοιπὰ ἦσαν ἤδη προεκδομένα ὑπὸ τοῦ Μουστοξύδου. Καὶ ἐπανορθοῦνται μὲν τινα τῶν τῆς πρώτης ἐκδόσεως, ἀλλὰ καὶ ἡ νέα ἐκδοσις δὲν εἶνε κριτικὴ, λείπεται δὲ ἀπ' αὐτῆς αἱ γραφαὶ τοῦ κώδικος. Διὰ τοῦτο δὲ καὶ ἡ ἐπιστολὴ Πρὸς τοὺς χαλκογραφεῖς, ἐπαρχομένη μετὰ τὴν ἐμὴν κριτικὴν ἐκδοσιν, οὐ μόνον μάλλον ἐπηνωρθωμένη δὲν εἶνε, ἀλλὰ καὶ στερεῖται μὲν τῶν γραφῶν τοῦ κώδικος, συγχέει

δὲ τὸν ἀναγνώστην διὰ τῆς ἐν τῷ κειμένῳ ἐντὸς ἀγκυλῶν παραθέσεως τῶν παρασελιδίων ἐρμηνευμάτων Ἰωαννικίου, Καρτάνου, Φαίακος, σύγγελλον (ἀντὶ συγγέλου), Κερκυραίου καὶ τῆς ἀντιοιας δὴ ποτε ἐξηγήσεως ἐν ὑποσελιδίοις σημειώσεσιν ἀναγραφῆς τῶν ἐν τῇ ᾠκ τοῦ κώδικος σημειωμάτων (Ἴδε Βασιλικοῦ σ. 116-7 ἐν παραβολῇ πρὸς τὸν Νέον Ἑλληνομνήμονα ἐνθ' ἀν. σ. 347). Ἄφ' ἑτέρου δ' ὀρθῶς φέρεται παρὰ τῷ κ. Βασιλικῷ ἐν τῇ ἐκδόσει ταύτης τῆς ἐπιστολῆς ἐν τῷ τῆς σ. 116 τὸ χωρίον καὶ τούτου ἐξάρχοντα σύγγελλον κέρκωπα (γρ. σύγκελλον Κέρκωπα), ἐν ᾧ αἱ λέξεις τούτου ἐξάρχοντα ἐξέπισον ἐκ παραδρομῆς ἐν τῇ ἐμῇ ἐκδόσει (ἐνθ' ἀν. σ. 347, 29).

Εὐτυχῆσας νὰ ἔχω πλὴν τῶν ἤδη ὑπ' ἐμοῦ ἐκδεδομένων ἔργων τοῦ Ρουσάνου καὶ ἄλλων τινῶν ἀποσπασμάτων αὐτοῦ ἀνεκδότων καὶ ἀντίγραφον τῆς «Περὶ τῆς τῶν Καρτανιτῶν αἰρέσεως» πραγματείας αὐτοῦ τῆς ἐκδοθείσης ὑπὸ τοῦ κ. Βασιλικοῦ ἐν σ. 80-81 παρατηρῶ ἐν αὐτῇ τὰ ἐξῆς· Ἐν σ. 80, στ. 4 γραπτίον Καρτάνος ἀντὶ Καρτάνος, καθ' ἃ καὶ ἐν τῷ κώδικι. Πρὸβλ. σ. 80 στ. 28. Ἐν σ. 80, στ. 16 ὁ κώδιξ ἔχει ἑαυτοῦ ἀντὶ τοῦ ἐν τῇ ἐκδόσει αὐτοῦ. Ἐν σ. 80, στ. 18 κακῶς ἐγράφη ταπολλά ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ κώδικι ὀρθοῦ τὰ πολλά. Ἐν σ. 86, στ. 19 ὀρθῶς μὲν ἔγραψε διὰ σαφήνειαν, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὑποσημειώσῃ, ὅτι ὁ κώδιξ ἔχει διασαφήνειαν. Ἐν σ. 80, στ. 27 ἀντὶ μίας γραπτίον μία, ὡς καὶ ἐν τῷ κώδικι. Ἐν σ. 81, στ. 4 κακῶς ἔγραψε λυμαιῶνα, καθ' ἃ καὶ ὁ κώδιξ· ἡ γραφὴ αὕτη ἔπρεπε νὰ παραπεμφθῆ εἰς ὑποσημείωσιν, ἐν δὲ τῷ κειμένῳ νὰ γραφῆ τὸ ὀρθὸν λυμεῶνα. Ἐν σ. 81, στ. 4 ὀρθῶς ἔγραψε σιπεδόνα, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὑποσημειωθῆ ἡ γραφὴ τοῦ κώδικος σιπεδόνα. Ἐν σ. 81, στ. 6 ὀρθῶς ἔγραψε γνόντες, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ ὑποσημειωθῆ, ὅτι ὁ κώδιξ ἔχει γνώντες κατὰ διόρθωσιν τοῦ τὸ πρῶτον γραφέντος γνώντες. Ἐν σ. 81, σ. 7 ἀντὶ τοῦ ἐν τῇ ἐκδόσει ἐσφαλμένου ἀνεσχομεν ὁ κώδιξ ἔχει ὀρθῶς ἀνεσχόμεν. Ἐν σ. 81, στ. 8 ἔγραψε κακῶς μυσαρωτάτας, ὡς ἔχει καὶ ὁ κώδιξ, ἀντὶ νὰ γράψῃ μὲν ἐν τῷ κειμένῳ τὸ ὀρθὸν μυσαρωτάτας, νὰ παραπέμφῃ δὲ τὴν γραφὴν τοῦ κώδικος εἰς τὰς ὑποσημειώσεις. Ἐν σ. 81, στ. 11 ἔγραψε πολύλογόν ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ κώδικι πολυλόγον. Τὴν σημείωσιν τῶν στίχων ἐν τοῖς ἀνωτέρω παρατηρήμασι προσέθηκα

ἐγώ, διότι δυστυχῶς ὁ ἐκδότης δὲν ἐφρόντισε κατὰ τὸ γνωστὸν ἔθος κριτικῶν ἐκδόσεων νὰ παρασημειώσῃ ἐν τῇ ὡς ἀριθμῆσιν τῶν στίχων κατὰ πέντε.

Τέλος δὲ σημειωτέον, ὅτι ἡ ἐκδοσις ἀφιερῶται τῷ σεβαστῷ διδασκάλῳ κυρίῳ Κωνσταντίνῳ Σάθα ἰδρυτῇ τῆς ἑλληνικῆς ιστοριογραφίας. Καί δικαίᾳ μὲν εἶνε ἡ ἔνδειξις αὕτη τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ ἐκδοτοῦ πρὸς ἄνδρα πολλαχῶς ὑπηρετήσαντα τὰς ἡμετέρας ἐραῶνας, ἀλλ' ὁ χαρακτηρισμὸς αὐτοῦ ὡς ἰδρυτοῦ τῆς ἑλληνικῆς ιστοριογραφίας οὔτε ἀκριβὴς εἶνε οὔτε δίκαιος πρὸς τὴν μνήμην τοῦ Ἀνδρέου Μουστοξύδου. *Suum cuique.*

Εἰς τὰς ὀλίγας ταύτας παρατηρήσεις ἤχθημεν ὄχι διὰ νάποθαρρύνωμεν τὸν κ. Βασιλικόν, ἀλλ' ἀπ' ἐναντίας ἐκτιμώντες τὸν ζῆλον αὐτοῦ καὶ εὐελπιστοῦντες, ὅτι, ἀπὸ τοιούτων ἐκ φιλίου πνεύματος ἐκφερόμενων ὀδηγιῶν ὀρμώμενος εὐσταλεστέρως θὰ παρασκευάσῃ τὰς προαγγελλομένας ἐκδόσεις τῶν λοιπῶν ἔργων τοῦ Ρουσάνου καὶ τῶν ἱστολιῶν τοῦ Μιχαὴλ Γαβρᾶ.

Ὁ Κρητικὸς πόλεμος (1645 - 1669) ἢ Συλλογὴ τῶν ἑλληνικῶν ποιημάτων Ἀνθίμου Διακρούση, Μαρίνου Ζάνε συλλεγέντων καὶ ἐκδομένων ὑπὸ τοῦ ἀρχιμανθρείτου Ἀγαθαγγέλου Ξηρουχάκη ἡμεριῶν τῆς ἐν Βενετίᾳ ἑλληνικῆς ἐκκλησίας. Ἐν Τεργέστη. Τύποις τοῦ αὐστριακοῦ Λόυβ. 1908. Εἰς 8ον σελ. 638.

Ἐπαναλαμβάνομεν καὶ περὶ ταύτης τῆς δημοσιεύσεως τὴν ἔκφρασιν τῆς χαρᾶς ἡμῶν ἐπὶ τῇ συμμετοχῇ τῶν ἡμεριῶν τῶν ἐν τῇ Ἑσπερίᾳ ἑλληνικῶν κοινοτήτων εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν κίνησιν τοῦ ἔθνους. Τὰ δὲ δημοσιευόμενα ὑπὸ τοῦ κ. Ξηρουχάκη δὲν ἐξεδόθησαν νῦν τὸ πρῶτον ἐκ χειρογράφων, ἀλλ' ἀνετυπώθησαν ἐκ τῶν πρώτων ἐκδόσεων, αἵτινες διὰ τὴν σπανιότητ' αὐτῶν ἐπέχουσι τόπον κωδίκων. Τοιοῦτου δ' ἔργου εἶχεν ἐπιληφθῆ ἤδη πρὸ τεσσαρακονταετίας σχεδὸν τὸ πρῶτον ὁ μακαρίτης Αἰμίλιος Legrand, ἐκδοὺς σειρὰν ὅλην τοιούτων ἀνατυπώσεων σπανίων νεοελληνικῶν ἐντύπων τῶν παρελθόντων αἰώνων, εἰσαγαγὼν δὲ καὶ τὴν κριτικὴν διὰ τῆς ἐπανορθώσεως τῶν ὀρθογραφικῶν πταισμάτων τῶν κειμένων καὶ τῆς ἐν κριτικῷ Apparatus σημειώσεως τῶν ἐπανορθουμένων γραφῶν. Τοῦτο δ' εὐσυνειδήτως ἐπραξέ καὶ ὁ κ. Ξηρουχάκης ἐν τῇ ἀνατυπώσει τῶν περὶ τοῦ Κρητικοῦ πολέμου ποιημάτων τοῦ Ἀνθίμου Διακρούση, ἱσπανέκδοθις ἐκ τῆς ἐν Βενετίᾳ ἐκδόσεως τοῦ 1679, καὶ τοῦ Μαρίνου

Ζάνε του Μπουνιαλῆ, οὐ προέκειτο εἰς αὐτὸν ἡ ἐκδοσις τοῦ 1681. Προσέθηκε δ' ὁ ἐκδότης καὶ ἐξαίρετον Ὀνομαστικὸν πίνακα, ἥτοι πίνακα τῶν κυρίων ὀνομάτων (σ. 593-618) καὶ οὐχ ἦττον ἀξιόλογον Πίνακα γλωσσικόν (σ. 619-638).

Ἐν δὲ τῇ Εἰσαγωγῇ (σ. 7-63) ἐξ ἀφορμῆς τοῦ Κρητικοῦ πολέμου, ὅστις ἀποτελεῖ τὸ θέμα τῶν δύο ἐκδιδόμενων ποιημάτων, ἐξετάζει ὁ συγγραφεὺς σποράδην ἱκανὰ ζητήματ' ἀναφερόμενα εἰς τὰς ἐν Κρήτῃ ξένας κατακτήσεις, τὴν τε ἀραβικὴν καὶ ἰδίως τὴν βενετικὴν, καὶ ἐν τέλει πραγματεύεται ἐπὶ τῇ βάσει τῶν νεωτάτων ἐρευνῶν δι' ὀλίγων τὰ κατὰ τοὺς δύο ποιητὰς ὧν ἐκδίδονται τὰ ποιήματα. Ὁ κ. Σηρουχᾶκης, ἐν Βενετίᾳ διατρίβων, ἔχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ διαφωτίσῃ πλείστα ὅσα τῆς μεσοχρονίου ἱστορίας τῆς κρητικῆς αὐτοῦ πατρίδος ἕνεκα τῆς ἀφθονίας τῶν πηγῶν καὶ τῶν βοηθημάτων. Εὐελπιστοῦμεν δὲ, ὅτι, καθ' ἃ ἄλλως ὑπισχνεῖται ἐν τισι, δὲν θὰ παύσῃ ἀσχολούμενος περὶ τοιαύτας μελέτας. Ἄλλ' ἀπεκδεχόμεθα παρ' αὐτοῦ ὀλιγωτέραν τὸλμην ἐν ταῖς ἱστορικαῖς εἰκασίαις καὶ γλωσσικαῖς ἑρμηνείαις, ἀφ' οὐ μάλιστα δὲν στερεῖται τῶν στοιχείων μεθοδικῆς καὶ κριτικῆς ἰργασίας, καθ' ἃ ἀπέδειξεν ἐν τῷ ἐκδοτικῷ μέρει τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ. Οὕτως ἀβασάνιστα εἶνε ὅσα λέγει ἐν σ. 12 περὶ τῆς Θησιδος τοῦ Βοκκακίου ὡς μεταφράσεως ἑλληνικοῦ πρωτοτύπου, ὡς ἀστεῖαι δὲ μόνον αὐτόχρονα ἐπρεπε νὰ μνημονευθῶσιν αἱ ὑπὸ τοῦ κ. Σάθα ἐξενεχθεῖσαι ἑτυμολογίαι τοῦ φῖα τοῦ βιβλίου τῆς Κουγκίστας (fiel) ἐκ τοῦ ἑλληνικοῦ ἱππεῖα (σ. 27), τοῦ γασμοῦλος ἐκ τοῦ μιγάς μούλος κατ' ἀφαίρεσιν τῆς πρώτης συλλαβῆς (σ. 36), τοῦ καταχανᾶς ἐκ τοῦ Ἑκάτη χαίνουσα (σ. 42 ἐν σημ.). Ἀνάλογοι δ' εἶνε καὶ αἱ ὑπ' αὐτοῦ ἐκφερόμεναι, ἡ τῆς τσούστρας (giostra) ἐκ τῶν σείστρων (σ. 47), τῶν λιμερίων, περὶ ὧν λέγει «Τὰ λεγόμενα λατινικῶς λίμιτα, ἐξ ὧν καὶ τὰ περιώνυμα ἐν Ἑλλάδι λιμέρια, κατὰ συγκοπὴν τῆς λέξεως λιμενάρια» (σ. 51), ὡς καὶ τὰ περὶ τοῦ ὀνόματος Ζάνος, Ζανῆς ὡς προερχομένου ἀπὸ τοῦ Ζανός τῶν Κρητῶν (σ. 62). Ἐν σ. 39 σημ. 1 ἐπρεπε νὰ μνημονευθῆ ὀνομαστὶ ὁ φίλος ὁ ἀνακοινώσας τὸ νέον ἀντίγραφον τοῦ Παρισιακοῦ κώδικος 2873, καθ' ὃν ἐξεδόθη τὸ Ἀνακάλημα τῆς Κωνσταντινόπολης. Δὲν εἶνε ἄνευ σημασίας ἡ γνῶσις τίς ὁ ἐκ κώδικός τινος ἀντιγράψας τι, ὅπως γινώσκωμεν κατὰ πόσον εἶνε τῶν ἰσχυρότερων.

Ἔπρεπε δὲ καὶ νὰ μνημονευθῇ ὁ κώδιξ ἐν ᾧ τὸ στιχούργημα ἐκείνο καὶ νὰ παρατιθῇ ἀκριβέστερον ἢ ἐπιγραφῆ τῆς ἐκδόσεως τοῦ Legrand. Ὅμοίως ἐν σ. 43 σημ. 1 δὲν ἀρκεῖ ἡ παραπομπὴ *Relazione di Marino Cavalli* (*Archivio dei Frari*). Χρειαζόμεθα καὶ μνειάν τοῦ τμήματος τοῦ ἀπεράντου ἀρχείου καὶ τοῦ οἰκείου ἀριθμοῦ κώδικος ἢ φακέλου. Ἡ ἐν ἀρχῇ τοῦ βιβλίου παρατιθεμένη εἰκὼν, τῆς ἢ παραστάσεως συγκρίνεται ὀλίγον τολμηρῶς ἐν σ. 52 πρὸς τὰ ἀθηναϊκὰ ῥόπαλα τῶν ἀπόκριων, ἔπρεπε νὰ λεχθῇ πόθεν εἶνε εἰλημμένη καὶ ποῦ ἀπόκειται. Ἀμάρτυρα δὲ εἶνε τὰ ἐν σ. 52 ἐκτιθέμενα περὶ ἀγωνιστικῶν παιδιῶν καὶ ἐθίμων ἐν Ἀθήναις συγκρινομένων πρὸς τὰ ἐν Βενετίᾳ κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας. Τίλος δ' εὐχῆς ἔργον εἶνε νάποφεύγωνται φράσεις ληκυθώδεις οἷα ἢ ἐν σ. 9 ἀρκοῦνται εἰς εὐφημον μόνον μνειάν τοῦ ἡμετέρου Ζάνε, ὡς ἀποτελοῦντος τὸ μᾶλλον εὐπρόσδεκτον νεκρολούλουδον τῆς εἰς τὰ ἐρείπια τῆς Κρήτης πεσοῦσης χαίτης τοῦ Ἑνετικοῦ λέοντος.

Παρὰ τὰς μικρὰς ταύτας παρατηρήσεις ἀναμένομεν παρὰ τοῦ κ. Σπρουγάκη καὶ ἄλλας δημοσιεύσεις οὐχ ἥττον ἀξιολόγους.